

ЗАСТАРІЛІ СЛОВА У СКЛАДІ СЛОВОТВІРНОГО ТИПУ ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ ІЗ СУФІКСОМ *-НИК*

У "Словнику української мови" (70-80-ті роки ХХ ст.) фіксована значна кількість віддієслівних іменників із суфіксом *-ник* і загальним словотвірним значенням "носій процесуальної ознаки", що їх укладачі Словника віднесли до розряду застарілої лексики. Цим віддієслівним іменникам одного словотвірного типу (СТ) властиві такі часткові словотвірні значення (СЗ):

1. Особа-виконавець дії, названої мотиватором:

броварник	1) власник броварні; 2) робітник броварні;
ватажник	пастух овець;
викупник	той, хто викупляє що-небудь;
відкупник	<i>Істор.</i> той, хто одержує право (за гроші) стягати державні податки з населення;
добичник	розбійник, грабіжник;
засівальник	той, хто вітає з Новим роком і посипає при цьому зерном у хаті, кімнаті;
кулачник	той, хто полюбляє битися кулаками;
міняльник	1) той, хто займається розміном грошей; 2) <i>розм.</i> той, хто обмінює одні речі на інші;
окладник	<i>Істор.</i> той, хто обкладає податками;
побідник	переможець;
плакальник	той, хто оплакує мерців;
покутник	<i>дорев.</i> той, хто відбуває пошту;
посипальник	той, хто вітає з Новим роком і посипає при цьому у хаті, кімнаті;
пошивальник	робітник, який покриває соломою якусь будівлю;
прощальник	козак, що влаштовував прощальну гулянку перед тим, як йти у ченці;
столовник	той, хто харчується у кого-н. за плату;

убійник	убивця, той, хто вбив кого-н.;
ученик	1) учень, той хто вчиться в загальноосвітній або спеціальній школі...; той, хто навчається певного фаху, ремесла...;
характерник	2) послідовник чиїх-н. поглядів, учення;
читальник	чаклун, чарівник, людина, яка займається чаклунством;
фальшівник	читаць, читець;
	фальсифікатор, підроблювач.

2) Особа-носії процесуальної ознаки, названої мотиватором:

богохульник	той, хто лає, зневажає Бога і релігійні догмати;
ослушник	книж. те саме, що ослушенець, той, хто виявляє непослух, непокору;
пирувальник	учасник пиру, любитель пирів, бенкетар, бенкетник;
потішник	розважальник;
розкольник	рел. учасник розколу; член однієї із сект, які належать до розколу; старообрядець;
самовільник	самоволець, 1) людина, яка діє на власний розсуд, не зважаючи на волю й думку інших;
	2) людина, яка діє без дозволу;
табачник	той, хто нюхає тютюн;
язичник	пліткар, базіка.

3) Нелістота, з допомогою якої виконується дія, названа мотиватором:

гасильник	пристосування для гасіння вогню (свічок, світильників тощо);
гасник	те саме, що гасило, щипці для гасіння свічок у церкві;
письмовник	1) збірник зразків для листування;
	2) у XVIII ст. — довідник для самоосвіти з мови і літератури.

4) Особа-об'єкт і результат дії, названої мотиватором:

відпущеник	іст. відпущений на волю, звільнений від рабства або кріпацтва;
помазаник	церк. те саме, що помазанець, монарх, над яким здійснено обряд помазання на царювання;
загородник	рідко назва малоземельних селян у XVI ст.

В розряді застарілих у II половині XX ст. фіксовані також окремі лексико-семантичні варіанти (ЛСВ) багатозначних дериватів-лексем. Часткові СЗ, властиві цим ЛСВ, такі:

1) Особа-виконавець дії, названої мотиватором:

наїзник	вершник, який здійснює збройний напад, нападник;
	передражник, імітатор;
письменник	укладач або переписувач книжок;
прошник	те саме, що віщун;
ризувальник	кресляр.

2) Особа-носії процесуальної ознаки, названої мотиватором:

речник,₂ рідко адвокат;
совітник,₂ дорев. те саме, що радник,₂ статський совітник;

3) Неістота, з допомогою якої виконується дія, названа мотиватором:

холодильник,₁ спеціальна посудина з холодною водою або льодом
для охолодження вина;
холодильник,₁ погріб.

4) Особа-об'єкт і результат дії, названої мотиватором:

посланник,₂ книж. те саме, що посланець.

У складі застарілої лексики фіксовані також багатозначні деривати *осадник, посадник, танечник*.

Перехід названих вище дериватів-лексем (а також окремих ЛСВ багатозначних дериватів) до роярду застарілої лексики зумовлений кількома причинами:

1) поступовим виходом із ужитку тих реалій, назвами яких є дані деривати (*пошивальник, викупник, відкупник, міняльник, окладник, письмовник, відпущеник, помазаник, загородник, наїзник, письменник, совітник, холодильник, осадник, посадник*);

2) Існуванням синонімічних слів (або окремих ЛСВ, інколи — словосполучень), якими, у силу дії тенденції до нормалізації і стилістичної диференціації слововживання, поступово замінюються дані деривати (*ватажник, добичник, побідник, фальшивник, переговорник, столовник, ослушник, пирувальник, ппопійшник, передражник, рисувальник, речник, холодильник, посадник*);

3) наявністю однокореневих утворень синонімічних СТ із суфіксами *-ець, -ач, -ун, -ень, -ист* (*убійник, читальник, ученик, провісник, посланник, танечник*);

4) переходом до розряду застарілої лексики мотивуючих основ (характеризувати - характерник, химородити - химородник, табачити - табачник, язичити - язичник).

Як бачимо, в межах СТ віддієслівних іменників із суфіксом *-ник* найбільшу за кількістю групу дериватів, що переходять до розряду застарілої лексики, становлять деривати із частковим СЗ "особа-виконавець дії, названої мотиватором", другою за кількістю є група із частковим СЗ "неістота, з допомогою якої виконується дія, названа мотиватором". Перехід частини дериватів до розряду застарілих повинен впливати на продуктивність і регулярність даного СТ, призводячи до його зникнення. Проте у другій половині ХХ ст. склад даного СТ поповнює значна кількість новотворів із частковим СЗ "особа-виконавець дії..." та "неістота, з допомогою якої виконується дія...", тому продуктивність і регулярність даного СТ досягає високого рівня. Слід зазначити також, що відродження української духовності з 90-х років ХХ ст. поверне, на мою думку, багато лексем з розряду застарілих до активного вжитку (напр., *засівальник, покутник, посипальник* — у зв'язку з поверненням відповідних обрядів).

Словник української мови: в 11 томах. - К., 1980.